

TARBIYAVIY ISHLARNI OLIB BORISHDA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARIDAN FOYDALANISH

Sarsenbayeva Rayhon Maxanbetovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti, “Pedagogika” kafedrasida dotsenti, p.f.n.

rayhon.sarsenbaeva.64@mail.ru

Avalova Tursunoy Abdurahimovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi”

kafedrasida, 1-bosqich magistranti

tursunoy.avalova@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tarbiyaviy ishlar jarayonida o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalaridan ertak, doston, topishmoq, maqol, matal, hikmatli so‘z kabilardan foydalanish yo‘llari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘quvchi, o‘qituvchi, umumiy o‘rta ta’lim maktabi, barkamol avlod, ta’lim va tarbiya, o‘zbek xalq og‘zaki ijodi, ertak, doston, topishmoq, maqol, matal, hikmatli so‘zlar, ustoz-shogird, o‘doba-xloq.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о том, как использовать в образовательном процессе образцы узбекского фольклора, такие как сказки, былины, загадки, пословицы, поговорки, изречения мудрости.

Ключевые слова: Ученик, учитель, общеобразовательная средняя школа, гармонично развитое поколение, обучение и воспитание, узбекский фольклор, сказки, былины, загадки, пословицы, поговорки, мудрые поговорки, учитель-ученик, этикет.

ABSTRACT

This article provides information on how to use examples of Uzbek folklore in the educational process, such as fairy tales, epics, riddles, proverbs, sayings, sayings of wisdom.

Keywords: Pupil, teacher, general secondary school, harmoniously developed generation, education and upbringing, Uzbek folklore, fairy tales, epics, riddles, proverbs, sayings, wise sayings, teacher-student, etiquette.

Ma'lumki, jamiyatimiz shiddat bilan rirojlanayotgan bir paytda ta'lim sohasida ham sezilarli o'zgarishlar, yutuq va kamchiliklarni kuzatyapmiz. Xususan, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ta'lim sifatini oshirish maqsadida 2020 yil 23-sentyabrda "Ta'lim to'grisidagi qonun"¹⁰ yangilandi. Ushbu qonun XI bob 75 moddadan iborat bo'lib, qonunning III bobi 24-moddasida ta'lim sifatini boshqarish, ta'lim-tarbiya jarayoni, professor-o'qituvchilar tarkibi, kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish uchun vakolatli davlat organlari vazifalari belgilab berildi. Bundan tashqari, umumiy o'rta ta'lim tizimida ilg'or xalqaro tajriba va jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish, xalq ta'limi muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va byudjetdan mablag' bilan ta'minlashning samaradorligini oshirish, yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Mustaqillik tufayli, ko'hna Turkiston diyorida istiqomat qilib kelgan barcha xalqlar milliy qadriyatlarining qayta tiklanishi va rivojlanishiga shart-sharoitlar vujudga keldi. Ayni paytda o'zbek va boshqa qardosh xalqlarning milliy shakllanishi va rivojlanishini zamon talablariga mos keladigan ta'lim-tarbiya tizimisiz tasavvur qilish mumkin emas. Quyida o'zbek xalq og'zaki ijodi haqida qisqa ma'lumot berildi (1-rasm):

1-rasm

O'zbek xalq og'zaki ijodi –

O'zbek xalq og'zaki ijodida dono xalqimizning ta'lim-tarbiya, axloq, odob, inson qadriyatlari va uning ma'naviy ustuvorligi, iymon-e'tiqodi butunligi sohasidagi dunyoqarashi, amaliy faoliyati, usullari, an'analari tabarruk islomning odob-axloq, ilmu-fan haqidagi ta'limotiga bog'liq holda, muqaddas Qur'oni Karim va payg'ambarimiz Muhammad Rasulullohning muborak Hadisi Shariflariga suyangan holda yoritish mo'ljallangan

Tadqiqotlarda Ollohning ilohiy mo'jizasi – hayot sarvari Insonning ona qornida paydo bo'lishidan tortib, to tug'ilganiga qadar, yoshini yashab to omonatni topshirgungacha bo'lgan axloqiy, aqliy, estetik, mehnat, ekologik tarbiyasi, shuningdek jismoniy chiniqish bilan bog'liq o'yinlar, xalq pedagogik an'analarning

¹⁰ "Ta'lim to'grisidagi qonun" O'RQ-637-coH, 23.09.2020 yil

hozirgi zamon yosh avlod ta'lim-tarbiyasida tutgan o'rni hamda ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Shu bilan birga o'zbek an'anaviy, ommaviy bayram-sayllari, rasm-rusumlari, odatlari va udumlarida aks etgan axloqiy qarashlar, ularning o'ziga xos odobnomasi, ibratnomasi kabi dolzarb mavzularni o'z ichiga qamrab oladi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev: "Bugungi zamon barcha sohalar qatorida ilm-fanni ham yangi bosqichga ko'tarishni talab qilmoqda. Zotan, jamiyat oldida turgan dolzarb masalalarni ilm-fansiz echish qiyin. Mazkur sohani va olimlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash davlatimizning ustivor vazifalaridandir"¹¹.

O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarida farzandlarimizning estetik idroki, hissiyoti va tasavvurlarini rivojlantirish hamda mukammallashtirish; tarbiyalanuvchilarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va kamol toptirish, estetik did asoslarini shakllantirish va takomillashtirish; estetik tarbiyada tarbiyalanuvchilar o'yin folklorining o'rni va ahamiyati, tarbiyalanuvchilar folklor-etnografik dastalari-estetik tarbiya markazi ekanligi, vorislik, ustoz-shogirdlik an'alarining pedagogik, axloqiy-estetik ahamiyati, yoshlarni shaxs sifatida shakllantirish hamda badiiy-estetik tarbiyalashda xalq ommaviy tomosha san'ati - sirk, dorbozlik, askiya, baxshi-shoirchilik, dostonchilik, ertakchilik, qiziqchilik, taqlidgo'ylik, maddohlik, qiraotxonlik, qissaxonlik, otunlik, voizlik, bo'zaxo'rlik alyorlari kabi san'atlarining tutgan o'rni va pedagogik-tarbiyaviy ahamiyati, xalq an'anaviy sporti, fizkulturasi-farzandlar jismoniy baquvvatligi va etukligining garovi ekanligi, chaqqonlik, epchilik va har tomonlama garmonik rivojlanishning sinalgan vositasi ekanligi, tarbiyalanuvchilar o'yin folklorining pedagogik tarbiyaviy ahamiyati, xalq pedagogik tarbiyasida turizm va sayohatning, savdo-sotiq va tijoratning o'rni, jismoniy tarbiya va sport ko'nikmalarida xalqning qiziqarli tomosha san'ati, ahloq-odob va ta'limning uyg'unligi va o'ziga xosligi, xalq sporti va jismoniy tarbiyasida jinsiy tafovutlarga ahamiyat berishning axloqiy-aqliy ahamiyati; xalq an'anaviy pedagogikasida tabiat va inson uyg'unlashuvi muammolari, tabiat va tarixni e'zozlash, saqlash va qadrlashning ahamiyati, hayvonlar dunyosi, qushlar olami hamda dov-daraxtlar, o'simliklar va giyohlarga ruxsat; suv, borliq-atrofga insoniy munosabat-xalq pedagogikasining ekologik tarbiyasi asoslaridan biri ekanligi, odatlar, udumlar, rasm-rusumlar, marosimlar, irim-sirimlar, qarg'ish va olqish-duolar, tabiat, diniy bayramlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati, xalq ommaviy bayram-sayllari "Navro'z", "Mehrjon", "Hayit-ro'za", "Hayit bayrami" va boshqalarning; bolaning dunyoga kelishi, qulog'iga azon aytish, tish chiqishi, ilk qadami, beshikka solish, birinchi kiyim-

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Yangi yil arafasida – 2016 yil 30-dekabr kuni "Ilm-fan yutuqlari – taraqqiyotning muxim omili" mavzusida mamlakatimizning etakchi ilm-fan namoyondalari bilan uchrashgandagi nutqi

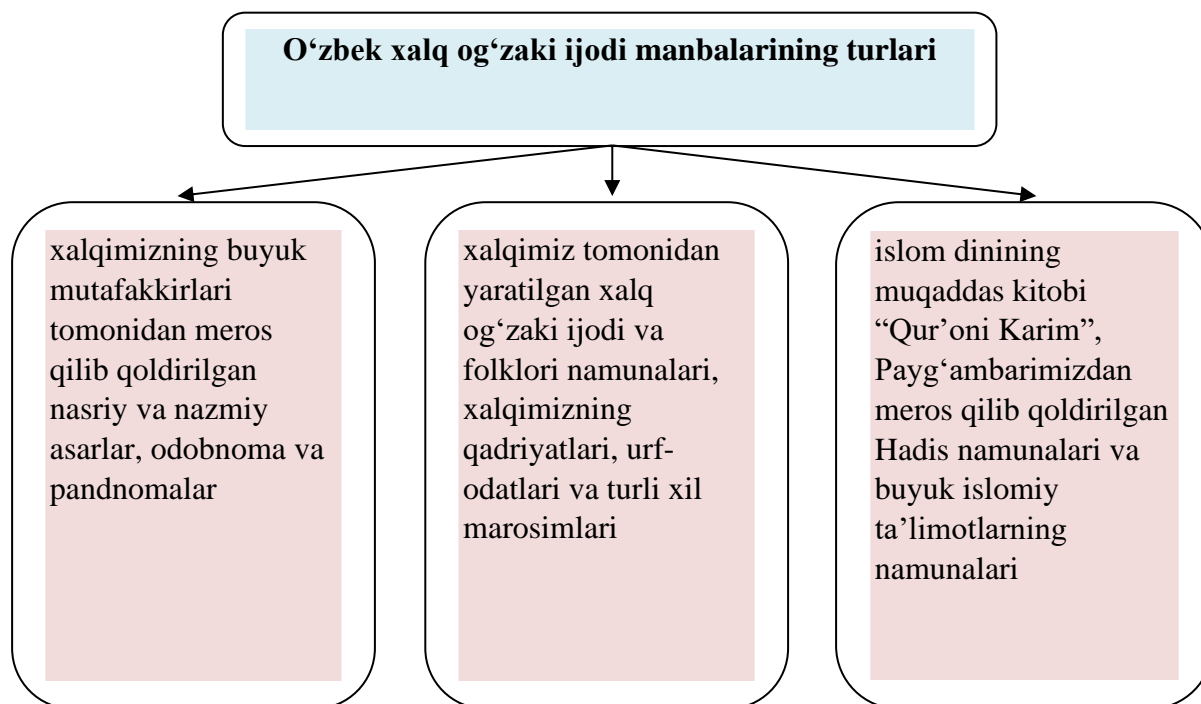
bosh kiydirish, besh, etti kun, o‘n bir kunligi, bir yilligi, uch, to‘rt, besh yilligining alohida bayram qilinishi, o‘quv muassasasiga borishi, sunnat qilinishi, kokil qo‘yish, kokil oldirish, mo‘ylov oshi, uylanish-nikoh to‘yi, birinchi farzand ko‘rish, qirq, ellik, oltmish yoshlar tantanalari, payg‘ambar yoshi, etmish, sakson, to‘qson yillik yubileylari, kumush to‘y, oltin to‘y, marvarid to‘y va boshqa bayram-sayllar, to‘y-tomoshalar, odatlar, udumlar, marosimlar va an‘analarning ta‘lim-tarbiyaviy, pedagogik yo‘nalishi, ahamiyati va shu kabilar.

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi O‘zbekiston respublikasi Prezidentining Farmonida¹² 41-maqсад: Maktablarni rivojlantirish Milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta‘limi tizimida qo‘shimcha 1,2 million o‘quvchi o‘rni yaratish. 2022–2026 yillarda 217 ta “Barkamol avlod” bolalar maktabini rivojlantirish bo‘yicha dasturni amalga oshirish, deb ta‘kidlab o‘tilgan. Shunday ekan, ushbu dasturning maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, ta‘lim muassasalari xodimlari o‘z faoliyatlarini to‘g‘ri tashkil etishlari lozim.

Qur‘oni Karim, Hadis hamda Sharq mutafakkirlarining axloq-odobga oid qarashlariga doir parchalar ham mazkur qo‘llanmaning sahifalarini bezashi tabiiydir. O‘zbek xalq og‘zaki ijodiga oid materiallarni bamisoli ummonga qiyos qilish mumkin.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodining manbalarini asosan uch turga bo‘lib o‘rganish mumkin (2-rasm).

2-rasm

¹² 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi O‘zbekiston respublikasi Prezidentining PF 60-sonli Farmoni. 2022 yil 28-yanvar

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, xalq nazdida, inson ona qornidan yaxshi yo yomon bo'lib tug'ilmaydi – u birday tug'iladi. Yaxshi-yomonga aylanishi tarbiyadan, dastavval ota-ona, oila, mahalla-kuy, qishloq-ovul, qolaversa, jamiyat va tuzumdandir. Bunda ajdodlar qoldirgan ota meros-oilaviy pedagogika, xalq pedagogikasi, shuningdek udumshunoslik, qadrshunoslik, elshunoslik an'analari, jamiyatning bu sohadagi sa'y-harakatlari hal qiluvchi o'rin tutadi. Xalq ta'kidlashicha, bola boshdan to'g'ri, haqqoniy tarbiyalansa – u kelgusida yaxshi inson bo'lib etishadi, egri yo'lda tarbiyalansa – yomon kishiga aylanadi. Zero “ko'chat boshdan, bola yoshdan” maqoliga amal qilish xalq an'anaviy pedagogikasining bosh yo'nalishidir.

El-yurt uchun har tomonlama mukammal insonni tarbiyalashga qaratilgan “O'zbek xalq pedagogikasi” ham ayrim shaxslar yoxud bir-ikki jamoa – ular qanchalik iqtidorli-iste'dodli bo'lishmasin, uni xalqimiz asrlar bilan o'lchanuvchi hayotida o'zining boy hayotiy tajribalari, farzandlar kamoloti borasida tutgan udimlari, sa'y-harakatlari, yo'l-yo'riqlari, aql-zakovatlari bilan yaratilgan.

Hamisha safarlarda bo'lib, o'zga yurt kishilari bilan muloqotlarda bo'lish, izlanishlar olib borishdan toliqmaslik kabi xislatlar o'zbek xalqi xarakteriga xos fazilatlardandir. Insonparvarlik, baynalmilallik, hushyorlik, zukkolik, topqirlik, bilimdonlik, uquvlikni o'ziga e'tiqod qilib olgan o'zbek xalq pedagogikasi ayni choqda SHarq odobnomasi, ibratnomasidan doimiy ravishda bahramand bo'lgan, sharqona xalq pedagogikasi boyliklaridan oziqlangan va uning eng go'zal namunalarini o'ziga qabul qilib olgan.

Endi biz shular xususida o'zimizning fikr-mulohazalarimizni bildirib o'tmoqchimiz. Xalqimizning buyuk mutafakkirlari bo'lmish Imom al-Buxoriy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Bahouddin Naqshbandiy, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Mirzo Bobur, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Botu, Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa shu kabi ko'plab buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviyat sarchashmalari o'zining tarbiyaviy ahamiyatga, ma'rifatni targ'ib etish xususiyatlariga va ibratlilik xususiyatlariga ega ekanligi tufayli hozirgi kunga qadar o'z qadr-qimmatini yo'qotmay kelmoqda. Bular jumlasiga Navoiyning mashhur “Xamsa” sini, Imom al-Buxoriyning “As-sahih” hadislar to'plamini, Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” kabi ko'plab yuksak qadr-qimmatga ega asarlarni kiritishimiz mumkin. Xalqimiz tomonidan yaratilgan qadriyatlar va urf-odatlar hamda xalq og'zaki ijodi namunalari bevosita xalqimiz ruhiyati asosida shakllangan bo'lib, ular ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashda eng muhim ahamiyatga egadir. Ushbu qadriyatlar o'z navbatida yuqorida sanab o'tilgan buyuk mutafakkirlarimizni ham tarbiyalab voyaga etkazgandir. SHunday ekan biz buyuk xalqimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlarimiz bilan har qancha faxrlansak arziydi. Bizning burchimiz bunday qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni

izchil ravishda takomillashtirib borishdir¹³.

Ma'lumki, xalqimizning salkam ming yillik tarixi Islom dini bilan chambarchas bog'langandir. SHuning uchun xalqimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlarning aksariyati, mutafakkirlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviyat sarchashmalari aynan ana shu din asosida shakllanib, rivoj topib kelgan.

Shunday ekan, biz bu dinning urf-odatlariga oqilona yondashib, ularni to'g'ri anglab olishga harakat qilishimiz kerak. Chunki, islom dini yuksak tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, doimo millatlar o'rtasidagi tinchlik-totuvlikni va isoniyatga nisbatan qilinadigan har qanday zo'ravonlikka qarshi g'oyalarni targ'ib etib kelgan.

Xalk og'zaki ijodi – bu yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va tarbiya usullari, insoniy qadriyatlar va yurtsevarlik tarbiyasi bo'lib, do'st-birodarlik, ahillik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga muhabbat; yaxshilik va yomonlikning oqibati; halollik, to'g'rilik, olijanoblik tarbiyasi; adolat, insof va insofsizlik, do'st-birodarlik, og'a-inichilik va qon-qardoshchilikning ahamiyati; botirlik va qo'rqqoqlik, odob va odobsizlik, mehmon va mehmondo'stlik, saxiylik, baxillik va kamtarlik, sabr-qanoat va sabrsizlikning oqibati; qadr va qadrsizlik, muhabbat, vafo va bevafolik, tajribakorlik, kaltabinlik va ishonchsizlik, or-nomus va nomussizlik, samimiylik va nosamimiylik, andisha va andishasizlik, farosat va farosatsizlik, tejamkorlik va isrofgarchilik, reja va rejasizlik, me'yor va me'yorsizlik, mas'uliyat va mas'uliyatsizlik, vaqt va fursat, foyda va zarar, tabiatni e'zozlash, dehqonchilik va chorvachilik qadriyatlari: kattaga hurmat, yoshga mehr-shafqat, yo'l va yo'ldosh, sevinch va g'am, to'y va motam, farzand va farzandsizlik, kiyinish, so'zlash, yurish-turish, salomlashish, ko'cha odobi, ovqatlanish madaniyati kabi udumlar, rasm-rusumlar, odatlar, marosimlar, an'analardan iboratdir.

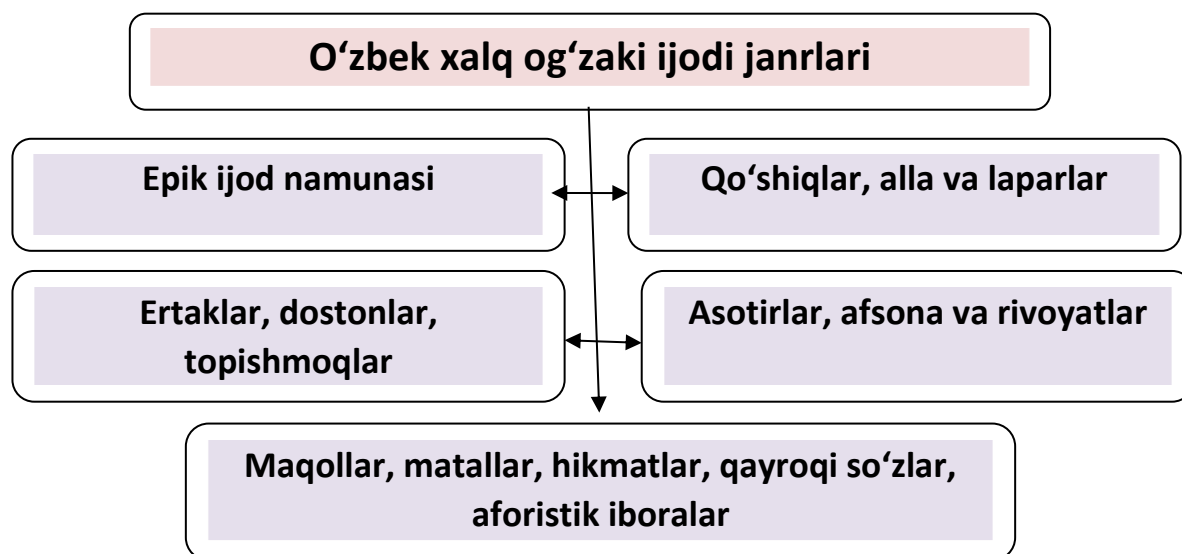
O'zbek xalq og'zaki ijodining asosini bir qancha janrlarni o'z ichiga oladi. Shularning ayrimlari haqida quyida jikr yuritiladi: (3-rasm).

1. Epik ijod namunasi - Bu qahramonlik, ishqiy-romantik, tarixiy dostonlar bo'lib, ular ishq-muhabbat vafo qanday bo'lishligi, o'zligini tanish, or-nomus, burchni anglash, iymon-e'tiqodli bo'lish, inson va hayvonot dunyosi, qiyinchiliklar va mushkul ahvollarni mardona engal olish, qat'iyatlik, iroda, matonat kabi xislatlardan iboratdir.

2. Qo'shiqlar - Lirik, marosim, mavsum qo'shiqlari; "YOr-yorlar"; "Allalar", yig'i-yo'qlovlar; o'lim, yanchiq, bayram-sayllar qo'shiqlari; folklor namunalari va boshqalardan iborat bo'lib, ular go'zallik, samimiyat, mehr-shafqat, orzu-umid, quvonch-shodlik, g'am-g'ussa kabi tuyg'ularni tarannum etish orqali kishilarda chuqur insoniy tuyg'ularini o'stiradi. Insonlarda hayotga, tabiatga, insonga cheksiz muhabbatni kamol toptiradi.

¹³ Sarsenbayeva R.M. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Moliya-iqtisod", 2019. – 388 b.

3. Ertaklar - Bu orqali kishilar sirli-sehrli olam bilan tanishadi hamda unga oid bilimi, tushunchalari boyiydi, yaxshi odamlardagi yaxshi xislatlar, yomonlardagi badxulqlardan xabardor bo‘lib, yaxshilikka mehri toblanadi, yomonlikka nafrati ortadi.

4. Maqollar, matallar, hikmatlar, qayroqi so‘zlar, aforistik iboralar - Bular xalq donishmadchiligining yuksak badiiy timsoli bo‘lib, ular qisqa, sodda ammo, xar birining ma‘nolari juda keng bo‘ladi.

5. Asotirlar, afsona va rivoyatlar - Bular donolar donoligi, ibratini, tabiatni asrab-avaylash, qadriga etish, saqlash, chiroyiga chiroy qo‘shishga bo‘lgan ishtiyoqni o‘stirish, ekologik tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish va kamol toptirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda uzoq asrlar davomida ta‘lim-tarbiya masalasi va vositasi bo‘lib kelgan xalqning pedagogik qarashlarini o‘rganish va yosh avlodga etkazish vazifasi turibdiki, bu vazifani bajarish yo‘qolish arafasiga kelib qolgan milliy qadriyatlarimiz, axloqimiz, urf-odat, rasm-rusumlarimizni, udumlarimizni, an‘analarimizni asrab qolish va tiklash uchun nihoyatda zarurdir.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda ushbu mavzuda o‘zbek xalq pedagogikasi fani va uning ta‘lim-tarbiyada tutgan o‘rni, barkamol insonni tarbiyalashda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyati, o‘zbek xalq pedagogikasining asosiy manbasi hamda xalq og‘zaki ijodining janrlari xususida atroflicha fikrlar bayon qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “Ta’lim to‘grisida”gi qonun O‘RQ-637-coH, 23.09.2020 yil
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yilning 26-noyabrdagi “Zamonaviy maktablarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4537-sonli qarori
3. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi O‘zbekiston respublikasi Prezidentining PF 60-sonli Farmoni. 2022 yil 28-yanvar
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Yangi yil arafasida – 2016 yil 30-dekabr kuni “Ilm-fan yutuqlari – taraqqiyotning muhim omili” mavzusida mamlakatimizning etakchi ilm-fan namoyondalari bilan uchrashgandagi nutqi
5. Sarsenbayeva R.M. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Moliya-iqtisod”, 2019. – 388 b.